

**RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALAR HAQIDA UMUMIY
MA'LUMOTLAR**

Musaxojayeva Robiya Umidilloxon qizi
Andijon Davlat Pedagogika Instituti
Maktabgacha ta'lim fakulteti
Maxsus pedagogika logopediya yo'nalishi

Annotasiya: Ushbu maqolada Ruhiy rivojlanishdagi sustlashganlikning kelib chiqish sabablari. Ruxiy rivojlanish sustlashgan bolalar uchun deferensial va integratsiyalashgan ta'limning tashkil etilishi, va ruhiy rivojlanish sustlashganlik bo'yicha olib borilgan ishlar yuzasida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: Ruhiy rivojlanishi sustlashgan, deferensial, integratsiyalashtirish, inklyuziv konsultatsional, somatogen, psixogen, serebral. alohida ta'lim, korreksiya, kompetensiya, adabtatsiya, reabilitatsiya ishlari, psixofiziologik rivojlanish.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-fevraldagi PF-6155-son Farmoni bilan tasdiqlangan "2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi" hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori ijrosini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi.

Ta'lim muassasalarida ruhiy rivojlanishi sust bo'lgan bolalar bilan logopediya va rivojlanishdagi kamchiliklarni tuzatish korreksion mashg'ulotlari olib boriladi.

O'zbekistonda XX asrning 60-yillarida ilk bor ruhiy rivojlanishdan ortda qolgan bolalar bilan maxsus pedagogik ishlar amalga oshirilgan.

Hozirgi kunda ruhiy rivojlanishdan ortda qolgan bolalar uchun ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlari, maktab internatlar va maxsus ta'lim muassasalari faoliyat olib bormoqda. Shuningdek, ular ommaviy umumiy o'rta ta'lim maktablarida tashkil etilgan korreksion-rivojlantiruvchi sinflarda ham ta'lim-tarbiya olishlari mumkin.

Psixofiziologik rivojlanishi va xulqida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish – murakkab ijtimoiy-pedagogik muammo hisoblanadi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan korreksion ishlar quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

- Bolalarning rivojlanishi va xulqidagi nuqsonlar tabiati va mohiyatini aniqlash, ularning yuzaga kelishi sabablari va sharoitlarini o'rganish.
- Rivojlanishi va xulqida nuqson bo'lgan bolalar bilan korreksion-pedagogik faoliyatning tashkil etish va rivojlanishi tarixini o'rganish.
- Bolalarning rivojlanish va xulqidagi nuqsonlarning oldini olishga xizmat qiluvchi ijtimoiy-pedagogik shartsharoitlar va psixofiziologik rivojlanishi etimologiyasi (sabab-oqibatli asoslari)ni aniqlash.
- Ommaviy umumiy o'rta ta'lim manbalari sharoitlarida rivojlanishi va xulqida nuqsonlar bo'lgan bolalarning umumiy va maxsus ta'limi mazmunini tahlil qilish.
- Rivojlanishida kamchilik va xulqida nuqson bo'lgan bolalarga korreksion-pedagogik ta'sir ko'rsatish texnologiyasi, shakl, metod va vositalarini ishlab chiqish.
- Bolalarni reabilitatsiya qilish va himoyalash markazlari, maxsus muassasalarining maqsadi, vazifa va asosiy yo'nalishlarini aniqlash.

•Anomal bolalar bilan koreksion-pedagogik faoliyatni tashkil etuvchi o'qituvchilarni tayyorlashda zarur o'quv-metodik bazasi yaratish.

Korreksion-tarbiyaviy ishlar anomal bolalarning rivojlanishidagi kamchiliklarni bartaraf etish yoki kamaytirishga qaratilgan maxsus pedagogik chora-tadbirlar tizimidir. Korreksion-tarbiyaviy ishlar faqat alohida nuqsonlarni tuzatishga yo'naltirilgan bo'lmay, balki umumiy rivojlantirishga qaratilgan. O'quvchilarning rivojlanishi va xulqidagi nuqsonlarni tuzatish bolaning shakllanayotgan shaxsini o'zgartirishga qaratilgan yaxlit pedagogik hodisa sanaladi. Ruhiy rivojlanishi sust bolalarning psixologik-pedagogik tavsifnomalari. Tadqiqotlar predmetlarni o'zlashtira olmaydigan o'quvchilar orasida ruhiy rivojlanishi sust bo'lgan, yaqqol ifodalanmaydigan sensorli, intellektual, nutqiy buzilishlarga ega bolalar mavjudligi, buning sababi markaziy nerv tizimi shikastlanishining asorati, minimal miya disfunksiyalari ekanligini ko'rsatadi. Ruhiy rivojlanishi sust bo'lgan bolalar predmetlarni o'zlashtira olmaydigan o'quvchilarning taxminan 50 foizini tashkil etadi. T.A. Vlasova, M.S. Pevzner, V.I. Lubovskiy, T.V. Yegorova, K.S. Lebedinskaya, N.A. Nikashina, K.K. Mamedov, B.V. Shoumarov, N.A. Spina, R.D. Triger va boshqa olimlarning malumotlariga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilarining 5,8 % ni ana shunday bolalar tashkil etadi. Ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalar aqliy darajasi jixatidan asosan ikki guruxga bolinadi:

1. Yengil nuqsoni bor bolalar bular maxsus sharoitda 1-3 yil talim tarbiya olganlaridan keyin oqishni ommaviy maktabning tegishli sinfda davom ettirishi mumkin.

2. Ruxiy rivojlanishida sezilarli darajada orqada qolgan bolalar bular maktabni bitirguniga qadar maxsus sharoitda oqitilishi kerak. Bunday bolalar maktab dasturini soglom tengdoshlari qatorida ozlashtira olmaydi. Ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni ommaviy maktabda xamma qatori oqishi talim jarayoniga ham salbiy tasir korsatadi, yani ortacha oquvchining saviyasini orqaga tortadi, yaxshi va alo ozlashtiruvchi oquvchilarni yetarli darajada ostirishga tosqinlik qiladi.

Dastur materiallarini yaxshi o'zlashtira olmaganligi tufayli ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalar doim muvaffaqiyatsizliklarga uchrayveradi, bu narsa ularning xulq - atvorida aksariyat turli salbiy xislatlar yuzaga keqishiga sabab boladi. Ularda o'qishga nisbatan qiziqish yo'q yoki juda past bo'lib, maktabga nisbatan ijobiy munosabat kuzatilmaydi. O'yin ular uchun asosiy faoliyat bo'lib qoladi. Ruhiy rivojlanishi sust bo'lgan bolalarni ko'pincha aqli zaif deb hisoblab xato qiladilar. Ularni o'zaro farqlashda ayrim omillar qo'l keladi. Chunonchi, ruhiy rivojlanishi sust bo'lgan bolalarda oddiy bilimlarni o'zlashtirish, hisoblash ko'nikmalarini egallab olishda qiyinchilik ko'zga tashlanishi bilan birga she'r yoki ertaklarni eslab qolish qobiliyati va idrok etish faolligi ancha yuqori bo'ladi. Bunday xususiyatlar aqli zaif bolalarda kuzatilmaydi. Olimlardan K.S. Lebedinskaya, G.P. Berton, YE.M. Dunayeva, va boshqalar ruxan sust rivojlanganlikni klinik-psixologik jixatidan quyidagi xillarga bolishni tafsiya etadilar:

- 1) konsitutsional shakli;
- 2) somatogen shakli;
- 3) psixogen shakli;
- 4) Serebral shakli.

Ruxan sust rivojlanganlikning konsitutsional shaklini xarakterlovchi belgilarga quyidagilar kiradi: bolaning gavda tuzilishi soglom tengdoshlarinikiga nisbatan 1-2 yosh kichik korinadi. U ozini bogcha yoshidagilarga oxshab turadi va talim olish uchun xali yetilmagan boladi. Bunday bola oquv faoliyatiga yaxshi kirishib ketmaydi, chunki unda qiziqish yoq, ish qobiliyati past. Masuliyatsizlik, motivlarning sustligi, ruxiy jarayonlardan analiz, sintez qobiliyatlarining yaxshi rivojlanmaganligi tufayli oqish va yozishni, matematikani katta qiyinchiliklar bilan ozlashtiradi. Dars vaqtida tez charchab qolish xollari, bosh ogrib turishi konsitutsional shakldagi bunday bolada ish qobiliyati, faollik, yanada pasayib ketishiga sabab boladi.

Rivojlanishdagi bu kamchilikka bola onasining xomiladorligi davrida qalqonsimon bezlari faoliyatining buzilganligi, yurak tomir kasalliklari sabab bolishi mumkin.

Ilk yoshda har xil surunkali kasalliklar bilan tez tez kasallanib turishi natijasida bola yaxshi osib unmay qolishi mumkin, bu esa oz navbatida ruxiy rivojlanishda orqada qolishga, kechikishga olib keladi, RRS ning somatik shakli deb shunga aytiladi. Bolada surunkali infeksiyalar, allergik xolat, tugma parok va shu kabi kasalliklar ayniqsa tez uchrab turadi. RRS ning samotogen sabablariga

aloqador sustligi bolada asteniya xolatini vujudga keltiradi. Ayrim bolalarda samotogen infantilizm kuzatiladi, yani bola osib unmagan, gudak taxlid bolib qolaveradi. Bunda bola psixikasida nevrozga oxshash xolatlardan oz kuchiga ishonmaslik, qorqoqlik, injiqlik, erkalik, qiziqishning pastligi va boshqalar kuzatiladi.

Ruhiy rivojlanish sustlashishning psixogen shaklida bola erta yoshligidan noqulay, notogri sharoitda tarbiyalanadi va shu tarbiyaning salbiy tomonlari ruxan rivojlanishiga ta'sir o'tkazgan boladi. Shu xildagi kamchiliklarni kelib chiqish sabablarini 3 guruxga bo'lish mumkin.

1. Bola tarbiyasi bilan mutlaqo shugullanmaslik, uni butunlay oz xoliga tashlab qoyish, bunda bolalarda burch va masuliyat xissi shakllanmaydi. Aqliy idrokni rivojlanishi, qiziqishlari, bilish faoliyati xis tuygu va iroda yetishmasligi ustiga oquv fanlarini ozlashtirish uchun zarur bilim va taassurotlarning yetishmasligi ham qoshiladi.

2. Bolani har tomonlama erkalatish, yetarli mustaqqil faoliyatga orgatmaslik, tashabbuskorlik, masuliyat xissini shakllantirmaslik, bolani oila erkasi qilib ostirish, xaddan tashqari uning kongliga qarab ish tutish natijasida ham bola ruxiy rivojlanishida bir qadar orqada qolishi mumkin.

3. Bolaga nisbatan qopol munosabatda bolish, jismoniy jazolash, qattiqqollik qilish, ota onalarning alkogolizmga aloqador tajavvuzkorona munosabatlari bolani mudom asabiylashtirib, ruxiy rivojlanishdan orqada qolishga sabab boladi. Bunday bolalarda qopollik, juratsizlik, tashabbusizlik, mustaqilsizlik, qorqoqlik va boshqa xislatlar shakllanadi. Bularning hammasi aql idrokiga, bilish faoliyatiga ham salbiy tasir korsatadi.

Ruhiy rivojlanish sustlashishning psixogen shaklida aql idrok bilish faoliyatiga aloqador kamchiliklarga aksari notogri tarbiya natijasida paydo bolgan xislatlar ham qoshilib pirovard natijasida shaxsning rivojlanishi izdan chiqadi, unda patologik xislatlar yuzaga keladi. Ana shunday bolalarni pedagogik qarovsiz bolalardan ajrata olish lozim. Pedagogik qarovsiz bolalarning psixikasi normal bolib, ular notogri tarbiyalanganligi natijasida ulgurmovchi oquvchilar qatoriga otib qoladilar. Xolbuki Ruhiy rivojlanish sustlashgan bolalalarda shaxsiyatning har tomonlama noto'g'ri rivojlanishi markaziy nerv sistemasidagi yengil darajadagi organik jaroxatlanish bilan bog'liq.

Xulosa. Ruhiy rivojlanish sustlashgan bolalarni qoniqarli o'yiqli olmaydi ya'ni biroq bu xolat o'z vaqtida aniqlansa, bolalarga tegishli yordam tashkil etilsa, ular ommaviy maktab dasturilarini o'zlashtira oladilar. Ruxan rivojlanish kamchiliklarining bazi bir shakllarida, bolalarni vaqti vaqti bilan maxsus psixonevrologik sanatoriyalarda davolanib turishlari tavsiya etiladi. Sanatoriyada bola kollektiv ishiga asta-sekinlik bilan jalb etiladi. Unda charchash alomatlarini paydo bolganda, u o'quv mashxulotlaridan vaqtincha ozod etiladi yoki unga soddaroq vazifalar beriladi. Sanatoriyadan davolanib qaytganlaridan so'ng, bola o'qishni o'z maktabida davom ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT.

1 Ignateva S.A., Blinkov Y.A. Logopedicheskaya reabilitatsiya detey s otkloneniyami v razvitii. M.: "Vlados", 2016 g.

2 Raxmanova V.S. Maxsus pedagogika. T.: "G'afur G'ulom", 2016.

5 Alohida yordamga muhtoj bolalar reabilitatsiyasi. Ilmiy-metodik qo'llanma. Mualliflar V.Raxmanova, D.Nurkeldiyeva. T.: "Navruz". 2017 yil